

ПРОВІДНІ МОТИВИ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ МОЛОДІ ВОЛИНИ У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено спробу аналізу виховного процесу молоді Волині в 20-30-х роках ХХ століття. Встановлено, що цей процес відбувався не лише завдяки освітнім реформам та тогочасним педагогам, але й зусиллям ряду громадських інституцій влади, через проведення просвітницько-виховних заходів; досліджено особливості толерантного міжетнічного співіснування.

Особливість постановки цієї наукової проблематики полягає в тому, що виховання молоді та здобуття освіти є завжди актуальним у будь-якому суспільстві, а тим більше у Волинському воєводстві, яке було окуповане поляками. Окрім того, ця територія була густо населена різними національностями, які намагалися зберегти свою ідентичність та толерантність попри офіційну освітню політику влади.

Незважаючи на великий обсяг досліджень з історії міжвоєнного періоду Волині, на жаль, вивченню провідних мотивів виховного процесу молоді 20-30-х рр. ХХ ст. не присвячено жодної наукової праці.

Мета дослідження – з'ясувати основні мотиви виховного процесу молоді як офіційної педагогіки Другої Речі Посполитої, так і тогочасної громадськості, яка активно брала участь в освітній сфері.

Волинь значно поступалася перед іншими воєводствами щодо кількості освітніх установ, закладів культури, охорони здоров'я, осередків громадського призначення. Переважна більшість її населення залишалася неграмотною й далекою від досягнень тогочасної культури. У 1914 р. вчилися 71440 дітей на Волині, у 1925/26 рр. – 101692 дітей, 1927/28 рр. – 218786 дітей. 51,1 % усіх дітей, що зобов'язані були ходити до школи і 106943 дітей росло в безграмотності. Причини були різні. У 1927/28 році на території воєводства працювало 1185 загальних шкіл, з них: 1-класних – 783, 2-класних – 210, 3-класних – 80, 4-класних – 20, 5-класних – 15, 6-класних – 7, 7-класних – 70 [1: 2].

Повіт	Кількість шкіл	Кількість 1-класних шкіл	Кількість дітей, що ходять до школи
Дубенський	146	110	13684
Горохівський	68	40	7369
Костопільський	122	90	9912
Ковельський	126	74	12894
Крем'янецький	144	79	16409
Любомльський	48	26	4957
Луцький	196	150	13701
Рівненський	154	107	12708
Володимирський	106	85	8908
Здолбунівський	78	22	11291
Разом	1185	783	111843

Такі обставини у майбутньому, а саме в роки окупації волинських земель Польщею, дали офіційну підставу польському уряду відмовити в національно-культурній автономії місцевому населенню у зв'язку з його "культурною відсталістю" та оголосити свою колонізаційну культурно-освітню політику щодо Волині як цивілізаторську місію.

Головним об'єктом колонізації й асиміляції польський офіційний уряд обрав західноукраїнську молодь. Найбільш яскраво політика примусової асиміляції молоді проявилася в галузі освіти. Середню та фахову освіту західноукраїнська молодь могла отримати у надзвичайно рідкісних випадках. Майже всі українські середні та фахові школи були приватними й підлягали суворому контролю з боку польської шкільної влади. Ще гіршим було становище у Польщі української вищої школи. Таємний український університет, що був створений і організований у 1920 р. на зразок західноєвропейських університетів, зміг проіснувати тільки до кінця 1925 р., тоді ж припинила своє існування Українська політехнічна висока школа, що була заснована у 1921 р. Число студентів-українців, що навчалися у польських вищих учбових закладах, через встановлену відсоткову норму було мізерним.

Ліквідація українських і штучне насадження польських шкіл у Західній Україні набули особливо масового характеру після 1923 року, з часу приходу до влади ендеків. Уряд ендеків офіційно заявив, що на території Польщі всі школи – державні і приватні – є польськими, тому про інші школи, як такі, що не відповідають ідеї польської держави, тобто концепції однопольської держави, не може бути і мови. В українській семикласній школі в Луцьку, котра раніше носила ім'я Т. Шевченка, з програми було вилучено вивчення української історії, географії, стародавньої та всесвітньої історії, а навчання переводилося на польську мову.

У той же час перед школою ставилося два головних завдання: сформувати вірнопідданський світогляд і дати ґрунтовні знання польської мови. Таке завдання, на думку польських офіційних кіл, найкраще могла виконати утраквістична школа. "Школа мусить виховувати молодь у дусі братерства, солідарності, співпраці та

взаємного розуміння; підручники й програми повинні узгоджувати громадський і культурний дорібок кожної суспільної групи..." Основною ідеєю виховання, на думку Союзу польських вчителів, була ідея гуманності та вільності одиниці, а також громадсько-військове й суспільно-моральне підготування загалом до оборони краю. При тому зазначалось, що "...як шкільний устрій, так і методи дидактичної праці повинні опиратися на демократичні засади. Кожна одиниця має, отже, право до освіти, для всіх має бути одна школа. Матеріальні труднощі не можуть бути ні для кого перешкодою в здобуванні знання" [2: 1].

Хоча державні школи здебільшого були з польською мовою викладання, але виділялися також і двомовні (утраквістичні). Останні були: польсько-українські, польсько-білоруські, польсько-німецькі, польсько-литовські, польсько-єврейські й подібні. Однак і в них переважна більшість предметів викладалася польською мовою. У місцевостях, де було понад 25 % непольського населення, треба було зібрати підписи батьків за не менше як 40 дітей шкільного віку, щоб школа не була чисто польською.

Як зазначалось у тогочасних часописах, "з усіх педагогічних справ найчастіше в нас говориться про мову навчання в школах. Якби так поставити справу руба й запитати: яка ж різниця поміж давньою школою й теперішньою? – то відповідь могла б бути такою: давня школа вважала своїм обов'язком якнайбільше дітей навчити, дати їм якнайбільше знання, а теперішня школа вважає за потрібне виховати дітей у певному напрямку, тим самим школа вважає, що вплив сім'ї та інших чинників на молоде покоління є або замалим, або просто не таким, як школа того бажала б. Причин є кілька. В останні часи сім'я, а разом з нею інші чинники, втратили той вплив на молоде покоління, що його мали давніш... Молодь перебуває під впливом чинників сторонніх – газет, радіо, вона заспокоює свою цікавість, довідується про світові події не від найближчого оточення, а з інших джерел...

Коли говоримо про виховання молодого покоління, то треба мати на увазі, що у виховному процесі мусить бути хтось, хто тим процесом керує, а далі – мусить бути виразно окреслені провідні мотиви, ідеали виховання.

Провідні мотиви виховного процесу окреслює та інституція, яка тим процесом керує. Теперішня школа – це школа державна. Тим самим не може бути школи, що в ній метою виховного й навчального процесів були б ідеали, незгідні з ідеалами, які встановила держава" [2: 1].

Тому остаточне рішення про мову викладання у тій чи іншій школі належало куратору (попечителю) шкільного округу. В 30-ті роки вивчення рідної мови велося в основному в народних школах. Рідна мова та виховання й навчання в цей час стали синонімами, аксіомою, що її ніхто категорично не наважувався ні заперечувати, ні навіть доводити. Через рідну мову збуджувалася й міцніла національна свідомість поколінь, що виявилася у високій патріотичній свідомості.

Адже моральність забезпечується залученням людини з раннього віку до духовної та матеріальної культури народу через рідну мову, українознавство і культуру. Рідна мова – це самобутній спосіб мислення, оригінальний засіб пізнання дійсності, неповторний і нічим не замінний інструментарій творчості народу.

Моральність та толерантність у 20-30-х рр. ХХ століття формувалась і в школі, і дома, і в "цілій суспільності". Засобами цього формування були звичаї, обряди, переконання, традиція, релігія, мова, письменство, національні генії, поети, герої, рідне мистецтво, національні духовні й матеріальні надбання тощо.

Взаємодії школи, сім'ї та громадськості у моральному вихованні мала системний характер і включала три складові частини: організаційні, методичні, інформаційні зв'язки, спільна діяльність яких забезпечувала закріплення за кожним елементом системи певного змісту в загальному процесі виховання з урахуванням його специфіки, а також перехід від епізодичних, розрізнених виховних заходів до послідовної лінії впливу.

У сім'ї, що є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства, опікувалися, щоб кожна дитина всебічно розвивалася, набувала елементарних знань про навколишнє середовище, постійно розширювала горизонти власної духовності, знала й шанувала традиції та звичаї рідного народу.

Важливе місце у вихованні толерантності громадськість у 30-ті роки відводила школі, дошкільним закладам: захоронкам, дитячим садкам, півоселям, світлицям. У цих дитячих інституціях підрастаюче покоління отримувало необхідні добрі навички, через добрий приклад батьків, вихованців та вчителів; вироблявся у дітей сильний характер, адже людина, яка отримує сформований характер, мала постійні переконання, поступала згідно з ними, керувала своїми вчинками і не давалася збити з доброї дороги, не піддавалася лихим намірам і пристрастям; дітей привчали до громадського життя і колективної праці; плекалася народна свідомість і культура, тому що тільки свідомо дитина свідомого народу носить у своїй душі любов до рідної мови, до рідної землі, до своїх предків, до своєї церкви, до рідної історії, літератури, мистецтва, до рідних звичаїв і обрядів, словом, до всього, що надбали й збудували попередні старші покоління. Через школу в людській спільності волинського краю закріплювалися, утворювалися, формувалися і навіть зароджувалися національні, патріотичні, загальнолюдські високодуховні цінності.

Поруч з сім'єю на сторожі народних принципів моралі завжди стояла громада. Як свідчать факти історії, громадську думку поважали та підтримували. Озброєна неписаними законами народної моралі, що відображали її християнські та морально-етичні цінності, громада по суті здійснювала соціальний контроль над усіма ланками суспільного життя. Контролювала і сімейні стосунки, суворо доглядаючи за укладом родини, зокрема, за моральною поведінкою подружжя, і в разі якоїсь провини – їх карала.

Основна форма, в якій функціонують цінності – це ідеал. Він є гранично вираженою цінністю, організуючим, цільовим началом людської життєдіяльності. В ідеалі цінності – риси більш загострені, у них чіткіше виявлений момент доцільності, імперативності, спонукальності. Найяскравіше в ідеалі виражена його закличність, імперативність, а тому він виступав цементуючим началом життя, його організуючою силою, що перетворював буття людей у структурно-упорядковане ціле, цілеспрямований процес. Ідеал був завжди

мисленим запереченням існуючого недосконалого етапу дійсності і, формуючись у запереченні дійсності, він, до певної міри, відбивав історично обмежене уявлення про бажане життя.

На думку учасників Першого Українського Педагогічного Конгресу (Львів, 1935 р.), всебічно вихована українська людина повинна була бути життєрадісною, фізично добре розвинутою, мати свій власний світогляд, належне світле ставлення до Бога-творця, бути вірним членом своєї церкви, все і всюди пам'ятати, що вона є дитиною українського народу і для нього готова віддати не тільки свою працю, але, в разі потреби, і своє життя. До того ж бути добре підготовленою до фахової праці, до розумної співпраці і гідного співжиття з іншими людьми. Тому то визначальним для тогочасних поглядів було поєднання морального та релігійного аспектів. Найвищий ідеал тогочасної Європи, до якого вона прагнула і хотіла піднятися дорогою виховання повновартості особистості в поколіннях, був ідеал внутрішньої гармонії як найвищий ідеал етичної свідомості. Тогочасні педагоги окреслили виховний ідеал як ідеал, що ґрунтується на двох головних цілях: служіння Богові та служіння нації, тобто основою для навчання і виховання була християнська мораль і національна свідомість.

Даючи характеристику якостей ідеалу українця, специфіки його характеру, геополітичного розташування території та його вплив на своєрідність духовності, то вона адекватна загальноприйнятій характеристиці українця – людини лагідної і щирої, правдолюбної і доброзичливої, дотепної і жартівливої, талановитої і працюючої, витривалої і терпеливої, з її високою емоційністю, чутливістю та ліризмом, що виявляються, зокрема, в естетизмі українсько-народного життя і звичаєвості та обрядовості, в артистизмі вдачі, у прославленій пісенності, у своєрідному гуморі, в яскравості ужитково-прикладного мистецтва, у концентрованій спрямованості на самопізнання через природу та тонких рефлексіях на її красу.

Викладання релігії у всіх загальноосвітніх, професійних школах, учительських семінаріях було обов'язковим. У 4-7 класних початкових загальноосвітніх школах після 1924 року такі предмети як історія, географія і деякі інші велися тільки польською. Урочисто відзначали у школах Волині такі події як – День незалежності Польщі, День Конституції – у межах святкування проводились ранки, урочисті академії, покладання вінків, служба Божа.

Шкільна програма 1934 р. окреслює так: "Метою школи є виховання й навчання молоді на свідомих своїх обов'язків і творчих громадян, що розуміють співвідповідальність у доступному для них закріпі за цілість і добро Речі посполитої" [1: 3].

З 1936 року школа переводиться на навчання виключно польською мовою, хоча і за українськими програмами. Школу відвідували в основному після закінчення осінніх польових робіт та цілу зиму. До школи приймалися всі діти віком до 14 років. Початкова освіта була обов'язковою, хоча багаті могли відкупитися. Дисципліна встановлювалась досить суворо, з правом фізичного покарання. Карали тільки за невивчений урок чи порушення дисципліни.

Приватні середні загальноосвітні школи мали різні права залежно від виконуваних програм, кваліфікації, контингенту вчителів, наявності власного приміщення, бібліотеки тощо. По закінченню будь-яких класів таких шкіл, що мали повні права, видавалось свідоцтво, яке прирівнювалось до документів державної школи. Учням приватних середніх загальноосвітніх шкіл з обмеженими правами доводилось складати екзамени за програмами державних шкіл, щоб мати атестати як у державних школах.

При міністерстві віросповідань і освіти, а в деяких випадках при кураторіях шкільних округів утворювались комісії для оцінки якості шкільних підручників і приладів з метою їх запровадження у навчально-виховний процес.

Дальша освіта для селян українців фактично була закрита. Для окремих молодих селян влаштовували курси агрономів, зоотехніків. Середню та фахову освіту західноукраїнська молодь могла отримати у надзвичайно рідкісних випадках. Майже всі українські середні та фахові школи були приватними і підлягали суворому контролю з боку польської шкільної влади.

Навчання у середніх школах і вищих навчальних закладах було платним. Окрім того, у вузах існувала оплата за користування бібліотеками, приладами, за складання окремих екзаменів тощо. Стипендії надавались тільки невеликій частині студентів і то з поверненням через кілька років після закінчення навчання. Виплачувались також одноразові грошові допомоги, обсяг яких регулювався міністерством віросповідань і освіти.

У більшості вузів прийом здійснювався на основі атестату про середню освіту без вступних екзаменів. Державні вищі навчальні заклади Польщі мали право екстериторіальності, тобто поліція не мала права вступу на їх територію без згоди ректора.

Серйозною проблемою були зміст і характер навчання. У квітні 1919 року у Варшаві пройшов Перший освітній з'їзд, на якому відбулась гостра дискусія щодо ідеологічного обличчя польської школи. Більшість учасників підтримала засади демократизації системи освіти, рівного доступу до неї вихідців з різних верств, скасування бар'єрів між різними типами шкіл, обмеження релігійного виховання учнів уроками релігії. Проте чимало постулатів з'їзду залишилися добрими побажаннями, зіткнувшись з реаліями. Це було помітним у справі освіти національних меншин. Закон 1924 року покладав утримання національних шкіл на громади, надаючи державну підтримку утраквістичним школам, які проводили курс на асиміляцію передусім українців і білорусів. Тільки німці змогли утримати чималу кількість національних шкіл різного рівня [3: 47].

Освітня реформа 1932 року уніфікувала систему шкільництва і, разом з тим, обмежила доступ молоді до середньої і вищої освіти: на базі семирічної загальної школи запроваджувалися ще дві ланки середньої освіти – чотирирічна гімназія і дворічний ліцей, між якими пролягали серйозні випускні іспити ("матура"). Водночас реформа модернізувала програми навчання, відвела більше місця вивченню природничо-математичних дисциплін.

Закінчення середньої школи (ліцею) відкривало перед випускниками широкі можливості соціального авансу. Гімназії та ліцеї становили елітарний рівень освіти: їх було небагато (у 1938 році – 769 гімназій і 604 ліцеї), а плата за навчання високою. Більшість випускників середньої школи походили з привілейованих заможних верств. Гімназії були трьох типів: класичні, гуманітарні і математично-природничі (85% – класичні або гуманітарні). За весь міжвоєнний період дипломи про середню освіту одержали 250 тис. осіб, у тому числі випускники професійних училищ, які поряд з освітою отримували певний фах у ремісництві, торгівлі тощо. У 1938 році діяло 764 професійні училища і 74 вчительські семінарії. Вчителі загальних шкіл у соціальній ієрархії стояли невисоко, значно поступаючи учителям гімназій та ліцеїв. Таке становище вчителів зближувало їх з демократичними верствами, надавало їхнім поглядам соціального забарвлення. Разом з чисельністю зростав вплив цієї соціальної групи на суспільство [4: 79].

На Волині вищих шкіл не було. Висока плата за навчання і проживання в місті обмежувала доступ до університетів вихідців з бідніших верств. Проте інтелігенція, яка формувалася також з випускників вищих шкіл, давала високі зразки гуманістичного ставлення до соціальних і політичних проблем тогочасного життя. Через них у широких масах селянства поширювалися і утверджувалися ідеї, які розроблялися елітарною частиною суспільства. Це, безперечно, стосується і процесу масового творення на селі численних громадських культурно-освітніх організацій і мистецьких осередків.

Постало питання щодо доцільності заснування на терені Волині польсько-української патріотичної організації. Таке товариство повинно було б "з великим успіхом плекати науку, літературу, штуку, в напрямку згоди, братерства й приязні на безконечну мету братніх народів. Рівно ж воно могло б впливати на шкільництва в тому розумінні, щоб споріднити якнайтісніше польсько-українську молодь. Щоб поляк і українець могли дійсно бути побратимами та прямувати до тієї світлої будучини нашої батьківщини, де зникнуть люде-раби" [б: 3].

Аналізуючи систему національного виховання загалом у 30-х роках слід констатувати, що вона базувалася на моралі, любові до краю і прагненні до вдосконалення суспільного та індивідуального. На морально-етичний аспект була сконцентрована уся педагогічна праця педагогів того часу.

Отже, громадськість Волині усвідомлювала, що майбутнє в значній мірі залежало від того, чи зуміє вона витворити сильні характери з великим почуттям відповідальності, толерантності, а разом з тим сміливі, відважні й рішучі особистості. Час і обставини вимагали зміни характеру, формування інтелектуально багатой людини, яка вміла б підпорядкувати свої почуття розумові і в якій міцна воля, що забезпечила б благо нації і особисте благо. Тому виховання характерів стало у той час доволі важливою справою цілого народу – справою його відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Волинське Слово, 04.03.1937.
2. Волинське Слово, 11.06.1939.
3. Павлюк І. Колонізаторська політика польських окупантів у галузі народної освіти на Волині в період 1919-1939 рр. // Наукові записки Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки. Серія історичних наук. Вип. 1. – Київ, 1954. том. – том 2. – С. 79-101.
4. ДАВО (Державний архів Волинської області), ф. 46, оп. 9, спр. 4832. – 134 с.
5. Українська нива, 16.12.1928.
6. Українська нива, 18.01.1931.

Матеріал надійшов до редакції 14.12. 2007 р.

Найда Р.Г. Ведущие мотивы воспитательного процесса молодежи Волины в 20-30-х годах XX века.

Осуществлена попытка анализа воспитательного процесса молодежи Волины в 20-30-х годах XX века. Установлено, что данный процесс происходил не только благодаря образовательным реформам и педагогам того времени, но и усилием ряда общественных институций власти, через проведение просветительско-воспитательных мероприятий; исследованы особенности толерантного межэтнического сосуществования.

Nayda R.H. The Leading Motives of the Educational Process of Volyn Youth in 20-30-es of the 20th century.

An attempt to analyse the education process of young people of Volyn in 20-30-es of the 20th century is made. It is found out that this process took place not only due to the educational reforms and teachers of that time but also with the efforts of a number of public authority institutions, through conducting the elucidative-educative measures; the peculiarities of tolerant interethnic coexistence are investigated